Иван Буюклиев (София, България)

ПРОФ. СВЕТОМИР ИВАНЧЕВ НА СЕДЕМДЕСЕТ ГОДИНИ

Работиш ли години наред с една личност, един срещу друг или един до друг, сякаш не забелязваш следите, които времето наслагва върху лицето на твоя учител и приятел, така както не забелязваш годишните кръгове в стъблото на дъба, щом е все още величествен и ведър, само дето хвърля по-дебела сянка върху това, което расте под и около него. Сякаш нищо не се променя или се променя бавно. И все пак се променя. Натрупват се студии, статии и книги. Натрупват се идеи, създаващи очарованието на всяка наука, която иска да бъде подвижна и неизчерпаема.

Удивителна е способността на Светомир Иванчев да съчетава в себе си тънката наблюдателност на учения, който с педантична последователност и настойчивост търси неуловимите явления в езика и артистичния талант на поета, съумял да пресъздаде с неподражаемо умение красотата на класическата и съвременната чешка проза. Наистина е трудно да си представи човек, че един и същ автор е написал книги като „Българският език — класически и екзотичен“ и е развеселил България с находчивите си хрумвания и необикновената си изтънченост в преводите на писатели като Ярослав Хашек и Карел Чапек. А може би това не би трябвало да се схваща като нещо толкова странно и необичайно.

Задълбоченото изучаване на езика с неговите многообразни форми и явления, с неговия понякога странен път на развитие, какъвто изминава българският език през столетията, може би не е пречка, а предпоставка за този, който е решил да създава чрез него словесно изкуство. Налага се вероятно да сменим или да ограничим представата за езиковеда като досаден човек, изправен пред море от изписани фишове, които нарежда и разрежда и изсушава със своя формализъм живителните сокове на думите и изразите. Този образ на филолога и езиковеда, така хапливо иронизиран от Пенчо Славейков още в началото на века, остава изолиран.

Другата представа, която беше вече очертана, приляга опредено за рушителите на канона. Нима е лесно да определим какъв е Роман Якобсон? Езиковед, литера-

турен историк и теоретик, философ или всичко това заедно? Спомням си на един възпоменателен симпозиум в Рим как една изкуствоведка обясняваше колко много теориите на Якобсон и дори неговите фонологически ескизи са ѝ помогнали да вникне в тълкуването на цветовете и техните комбинации в живописта.

Още по-изненадващ е случаят с друг американски лингвист — Едуард Сапир — блестящ пианист, поет-дилетант, автор на рецензии на литературни текстове и на музикални текстове. Наред с това е един от изтъкнатите етнолози и културолози на нашия век.

Далеч съм от мисълта да правя сравнение, за да не бъде сметнато това като преднамерено и безсмислено ласкателство. Но тази представа определено приляга към проф. Светомир Иванчев. Неговата неспокойна творческа натура се проявява еднакво добре както в преводите, така и в езиковедските му студии; както в наблюденията му над съвременните явления в българския език, така и в неговото отношение към другите славянски езици; както в типологията, така и в историческите процеси, в които той винаги търси механизма, определящ развитието.

Изключително богата е учебно-преподавателската и научно-изследователската активност на проф. Светомир Иванчев.

Роден на 10 юли 1920 г. в София, той израства в семейна среда, която от най-ранна възраст го поставя в условия да овладее два славянски езика едновременно — български и чешки. Без да се надценява това обстоятелство, не може да се отрече, че то му дава определен старт за бъдещото поприще.

Завършва Първа мъжка гимназия и след това славянска филология в Софийския университет. През 1952 г. е избран за асистент в Катедрата по славянско езикознание. Оттук нататък кариерата му се развива успешно — през 1963 г. е избран за доцент, а през 1970 г. за професор по славянско езикознание. Бившите, а и настоящите негови студенти познават курсове му по сравнителна граматика на славянските езици, по старобългарски език, по историческа граматика и теоретична граматика на чешкия език и спецкурса му по теория на анафората. Наред с тези теоретични курсове той е водил и практически занятия по чешки език и по български език за чужденци, както и семинарни занятия по съвременен български език и по старобългарски език.

Няма да се спирам подробно на всички аспекти от неговите търсения. Предполагам, че читателите познават творческата му биография от съдържателната юбилейна статия на Благовеста Лингорска и Янко Бъчваров (Съпоставително езикознание, V, 1980, 3, с. 74—88).

Не мога да не отбележа обаче неговата монография „Проблеми на аспектуалността в славянските езици“, София, 1971, получила широк отзвук и висока оценка в международната славистика.

Важен принос има Светомир Иванчев в изучаването на актуалното членение на изречението или на т. нар. функционална изреченска перспектива. Разработването на тази теория, която в чешкото езикознание води началото си от изтъкнатия езиковед Вилем Матезиус, помага на българския славист да разкрие важни черти не само в структурата на българското изречение, но и да покаже принципите на пораждането на текста. Важно е да се отбележи, че Светомир Иванчев приложи успешно тази теория и към старобългарското изречение, нещо необикновено трудно не само поради неопределения статус на старобългарското изречение, но и поради невъзможността да използваме като критерий собствения си езиков усет.

Светомир Иванчев пръв започна задълбоченото изучаване на чешкото влияние върху българския език, най-вече областта на специалната терминология. Студиите му в тази насока, както и редица други изследвания в областта на фонетиката, морфосинтаксиса, въпросите на анафората и лексикологията са събрани в книгата му „Приноси в българското и славянското езикознание“, София, 1978.

Особено бих искал да изтъкна тук приносите му в изучаването на старобългарския език и историята на българския език. Те са събрани в най-новата му книга

„Българският език — класически и екзотичен“, София 1988. Книгата се открива с една кратка, но съдържателна статия, поставяща важни проблеми на историята на българския книжовен език. Не може да не се приеме безрезервно неговата констатация, че би било полезно „историческата граматика на българския книжовен език да се обособи от историята на българския книжовен език и от историята на българския език изобщо. В такъв случай и споровете по въпросите на периодизацията ще стават безпредметни, защото ще се избегне съществуващото смесване на критериите, неизбежно различни в зависимост от предмета на периодизацията“ (с. 9—10).

Идеята за разграничението на предписмения и писмения статус на езика, а оттук и на книжовния и на говоримия език, се застъпва в студията „Класически и екзотичен българският език, по-стар от българската държава“ (с. 16—41). Тук той изтъква определено: „Началото на българския език трябва да търсим в момента, когато племената на българските славяни (български поради непрекъснатостта на цялото им развитие) напускат праславянските си поселища на север от Карпатите, спускат се на юг и постепенно овладяват земите на север и юг от Дунава“ (с. 18). И по-нататък: „Няма друг славянски език, чиято ярко проявена особеност да е документирана така категорично преди всичко с многобройните местни имена в Гърция, Албания, Югославия, Румъния и Унгария, които се отличават със съчетанията čš, žž и техните продължители . . .“ (с. 19).

Този признак за Светомир Иванчев има толкова важно значение, че с удивление отбелязва: „Странен феномен — в течение на векове, през които българският език претърпява голямо развитие и през които в системата му настъпват съществени, основни изменения (каквито в другите славянски езици не настъпват), основният му характеристичен белег — съчетанията *шт*, *жд* и техните разновидности, остава непроменен и като червена нишка представя обединително звено на народностния първоначално и националния по-късно български език“ (пак там).

Сам обаче съзнава, че този признак, колкото и да е важен, не е достатъчен да определи структурното своеобразие на българския език от най-древни времена, затова допълва характеристиката му с метатезата на групите *ъ/ьр*, *ъ/ьл*, която протича по същия начин, както и развитието на **торт*, **толт*, **терт*, **телт* и развоя на съчетанията на устните съгласни, последвани от *j*.

С тази студия е свързано друго изследване: „Развоят на **tj*, **dj* в *шт*, *жд* и етногенетичният процес на Балканите“ (с. 42—81). И тук се подчертава своеобразието на българския език още в най-ранните му прояви: „Славянският език в българската държава от самото си начало се е отличавал със своя ярка индивидуална специфика, с каквато по това време, изглежда, в същата степен езикът на никоя друга група от славянските племена още не се е отличавал“ (с. 42).

Подчертава се, че българославянският езиков идиом е съществувал още преди основаването на българската държава. С необичайна прецизност е проследено развитието и разпространението на групите **tj*, **dj* в славянските езици, дали в български *шт*, *жд*. Представена е хипотеза за звукофизиологичните основания за такъв необичаен на пръв поглед развой. Изчерпателно са изложени всички изказани становища, разгледано е своеобразието на явлението по диалектите (не само в границите на днешна България). Изложението се илюстрира с множество карти. В заключение се изтъква: „От развитието на **tj*, **dj* в славянските езици, което проследихме и специално в българския език, проличава особено ясно, че българският език тръгва твърде рано по свой собствен път на развитие, който ярко го обособява от езика на другите славяни по това време“ (с. 64). И все пак у мене това събужда не толкова известни съмнения, отколкото един въпрос. Знаели ли са предварително славянските племена, оформили българската народност, че ще се заселят именно тук, на това място на Балканския полуостров и ще влязат във федерация с прабългарите, за да сме сигурни, че така ярко са се оформили езиково. Не бива да изключваме и действието на случайността и езиковите консолидации, наложени от възникнали нови условия.

Между статиите му, посветени на старобългарския език, бих отбелязал „Към въпроса за съчетанията *ръ/рь, лъ/ль* в старобългарските текстове“ (с. 65—69). След като проследява становищата за характера на тези съчетания в старобългарските текстове, Светомир Иванчев предлага свое тълкуване на тяхното произношение, което свързва в единство старобългарския и новобългарския език: „. . . като имаме предвид цялостната характеристика на старобългарския и съвременния български книжовен език и тяхната неразривна историческа връзка, можем да признаем само едно решение на въпроса за произношението на групите *ръ/рь, лъ/ль* в старобългарските текстове — именно като произношение с два разделни звука: сонор и следваща ерова гласна“ (с. 69).

В статията „Показателното местоимение като средство за изграждане на текста в славянските езици“ (с. 82—91) Св. Иванчев разглежда в подробности анафората и нейната роля в структурата на текста. Тази проблематика колкото и модерна, толкова и древна (особено ако имаме предвид, че се разглежда още в съчинението на Дионисий Тракийски (170—90 пр. н. е.) γραμμοιτική τέκνη), тук се тълкува върху основата на актуалното членение на изречението в славянските езици. Това е позволило да се видят добре условията, довели до превръщането на показателното местоимение **тъ** в българския език в третолично. Началото на процеса се търси още в старобългарски. В останалите славянски езици развитието е протекло различно.

Авторът открива сходство между функциите на **тъ** в старобългарски и *той* в новобългарски, от една страна, и чешкото ten. Цялостната система на анафоричните местоимения е представена по следния начин: „Така местоимението **тъ** заедно с другите анафорични местоимения (**онъ** и **н**) изгражда една сложна система от местоименни форми за трите позиции, които различаваме в изречението от гледище на актуалното му членение: *тема, транзит* и *рема*. (За пример нека приведем в чешки: *ten — ø — on*; *toho — ho — jeho*; в български: *тях ги* (удвояване на допълнението) — *ги — тях*.)“

Продължение на тези разсъждения откриваме в статията „Третоличното местоимение в старобългарския език“ (с. 92—100). Не можем да не се съгласим с констатацията на автора: „За да определим едно местоимение като анафорично или неговата употреба като анафорична, а друго като третолично или съответно неговата употреба като третолична, не можем да се ръководим само от семантиката на местоимението, а преди всичко от функционирането му в текста“ (с. 94).

В тази насока ни отвежда и статията „За появата и функционирането на определителния член“ (с. 102—106). С необикновена точност е показано „прераждането“ на показателното местоимение в определителен член. Изтъква се, че „показателното местоимение започва да изпълнява функцията на определителен член или, с други думи — да се употребява учестено или задължително най-първо при прилагателните имена, където то е същественият им белег, след това едновременно с обособяването им като самостоятелна част на речта преминава през числителните (а може би едновременно и със засилването на аналитичния характер на езика), за да обхване накрая и съществителните имена“ (с. 106).

Посочените изследвания не изчерпват профила на Светомир Иванчев като специалист и по старобългарски език и история на българския език. Но ако се доверим на поуката от една средновековна българска поговорка, че и хапката показва вкуса на цялата делва, можем да смятаме, че са представени основните насоки на неговите търсения, които обогатяват с крайните резултати познанията ни за историческите процеси и преди всичко за умело показаната връзка между старо и ново състояние, между старобългарски и новобългарски.

Най-малко за Светомир Иванчев приляга определението кабинетен учен. Той е активна творческа личност, която търси и намира обществена изява. Тук нямам предвид само заеманите длъжности: зам. декан и декан на ФСФ, директор на Института за български език, ръководител на Катедрата по славянско езикознание

в Софийския университет, директор на Летния семинар по български език и култура и др.

Имам предвид преди всичко изявите му в международния научен живот. Той взема активно участие във всички славистични конгреси от 1958 г. насетне. Организатор е на множество двустранни и многостранни конференции с участието на учени от славянски и неславянски страни. Чел е лекции в редица авторитетни университети в Белград, Букурещ, Бърно, Варшава, Загреб, Краков, Лайпциг, Минск, Москва, Оломоуц, Париж, Страсбург, Упсала и др.

На него принадлежат и множество инициативи, издигнали авторитета на нашата наука. Благодарение и на неговата инициатива беше създаден Международният летен колоквиум по старобългаристика, международните конференции по български език и по българска литература, провеждани периодично, успоредно с Летния семинар и др. Той е главен редактор на утвърденото в международните научни среди лингвистично списание „Съпоставително езикознание", зам.-главен редактор на сп. „Български език", член на колегията на сп. „Старобългаристика" и на редица други сборници и издания.

Както личи от този съвсем кратък обзор, личността на учения Светомир Иванчев носи в себе си най-добрите страни от облика на съвременното българско езикознание. Творческият път на учения невинаги е бил гладък и осеян с лаври, но това никога не го е отклонявало от търсенето и защищаването на научната истина. Езикознанието наистина е наука, която създава достатъчен простор за творческа инвенция, но със своята строгост изисква и нравствени качества, които да предпазват от изкушения за лесна слава. Радостно е да се отбележи, че тъкмо с това се отличава и личността на юбиляря, еднакво добър и като наблюдател и изследвач на езиковото своеобразие, и като майстор на словесното изкуство. Да му пожелаем здраве и нови творчески успехи.